

بسم الله الرحمن الرحيم

مستندات قرآنی اخلاق اجتماعی حضرت زهرا (سلام الله علیها)

مبارکه حمزه^۱

چکیده

انسان ذاتاً موجودی است اجتماعی که میل به ارتباط برقرار کردن با دیگران دارد، این ارتباط اگر بدون قانون و ضابطه باشد باعث به وجود آمدن بی انضباطی و هرج و مرج در زندگی می‌شود، قانون به تنهایی نمی‌تواند کارساز باشد، اخلاق اجتماعی در کنار قوانین و ضوابط به متعالی شدن روح جامعه بشری کمک می‌کند امروزه گسترش علم و صنعت و فناوری روحیه اخلاق اجتماعی در جامعه کمرنگ شده است. به بیان و تشریح فضایل اخلاقی پیامبران و ائمه اطهار (علیهم السلام) و بزرگان دین می‌تواند باعث کمال و تعالی روح اخلاقی در اجتماع شود. حضرت زهرا (سلام الله علیها) یکی از این افراد است که معرفی محسنات اخلاقی ایشان به همراه آیاتی از قرآن و روایات مرتبط می‌توانند در این زمینه کمک کننده باشد، این تحقیق با هدف معرفی مستندات قرآنی اخلاق اجتماعی حضرت زهرا (سلام الله علیها) به روش توصیفی انجام شد. نتایج حاصله این شد که: انفاق، مردم گرایی، خیر خواهی برای مردم و عدالت گرایی از جمله صفات اخلاق اجتماعی مردم داری حضرت زهرا (سلام الله علیها) است که هر کدام بر گرفته از آیات قرآن است.

کلید واژه‌ها: اخلاق، اخلاق اجتماعی، حضرت زهرا (سلام الله علیها).

^۱ طلبه سطح دو حوزه علمیه ریحانه نبی (سلام الله علیها) رفسنجان.

مقدمه

انسان فطرتاً یک موجود اجتماعی است و وقتی که در اجتماع قرار می‌گیرد احتیاج دارد که با هم نوعان خود به صورت مسالمت آمیز زندگی کند پس باید از اخلاق اجتماعی خوبی برخوردار باشد. جامعه مشتمل از گروه‌هایی از آدمیان است که دارای تعامل انسانی پایدار و از نظر فرهنگی، عقاید، آداب و رسوم و ... با هم مشترک‌اند و تحت نفوذ یک سلسله آرمان‌ها، عقاید و آداب و رسوم و در سرزمینی مشترک گرد هم جمع شده و زندگی اجتماعی دارند، این نوع زندگی با هدف تأمین نیازهای مادی و معنوی شکل می‌گیرد.

اخلاق اجتماعی از مهمترین موضوعاتی است که ارتباط آدمیان را با خود جامعه و تاریخ مطرح می‌کند؛ زیرا جامعه می‌تواند یک تمدن را بسازد نه یک فرد را و اجتماع انسانی پیوسته تاریخ را می‌سازد و هدایت می‌کند. اخلاق اجتماعی برگرفته از عقاید، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی است که فرهنگ عمومی را تشکیل می‌دهد.

اخلاق اجتماعی، زینت بخش جامعه بشری است که به توصیه شریعت اسلام امری لازم و شایسته است و از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. حضرت زهرا (سلام الله علیها) یک الگوی اخلاقی برتر هستند که می‌توان ایشان را در همه زمینه‌ها الگوی والایی از اخلاق معرفی کرد. از جمله در زمینه اخلاق اجتماعی نیز سرآمد همه دوران‌ها بوده‌اند، ولی اخلاق اجتماعی ایشان جنبه سیاسی اجتماعی داشته است. اما در جامعه کنونی با توجه به مشکلات فراوان اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و ... افراد دچار معضلات اجتماعی به خصوص در سطح جامعه شده‌اند، پس محقق در این تحقیق در صدد آن است که به اخلاق اجتماعی حضرت زهرا (سلام الله علیها) که نمونه برتر و الگوی جاودانه‌ای برای انسان‌هاست بپردازد تا این شخصیت برجسته و منتخب را که دارای ویژگی‌های والای رفتاری در زندگی با خانواده و اجتماع و نمونه یک الگوی کامل در همه زمینه‌ها است را برای همه افراد به خصوص قشر زنان معرفی کند.

تحقیقاتی که در این زمینه انجام شده است عبارتند از:

۱- کتاب «مکارم اخلاق حضرت زهرا (سلام الله علیها)» تألیف شیخ احمد رحمانی همدانی می‌باشد که مشتمل به خصوصیات اخلاقی حضرت زهرا (سلام الله علیها) می‌باشد. در این کتاب به فضایل اخلاقی حضرت زهرا (سلام الله علیها) از جمله ایثار و فداکاری، حجاب و عفاف اشاره شده که از مصادیق اخلاق اجتماعی ایشان است.

۲- کتاب «سیره زندگی حضرت زهرا - اخلاق و فضایل حضرت زهرا در زندگی» تألیف سکینه خاتون سمنبر می‌باشد که در این کتاب نویسنده به بیان ابعادی از سیره فردی، اجتماعی، عبادی و اخلاقی حضرت زهرا (سلام الله علیها) با استناد به ادله تاریخی و روایی می‌پردازد، همچنین این کتاب ابعادی از عدالت محوری، دفاع ایشان از ولایت و امامت امام علی (علیه السلام) و سیره تربیتی و ایثار و فداکاری ایشان را بیان می‌کند.

۳- مقاله نشریه «اخلاق آرمانی در کلام حضرت فاطمه‌ی زهرا (سلام الله علیها)» مؤلف زهرا ریاحی زمین، نویسنده در این مقاله در صدد است تا جامعه آرمانی را با تمام جزئیات و ویژگی- هایش با استناد به سخنان حضرت زهرا (سلام الله علیها) معرفی کند.

۴- مقاله «اصول پرورش فضایل اخلاقی در فرزندان بر مبنای سیره تربیتی حضرت زهرا (سلام الله علیها)» مؤلف روح الله شهریاری. نویسنده در این مقاله به تشریح سیره تربیتی حضرت زهرا (سلام الله علیها) پرداخته است تا اصول پرورش فضائل اخلاقی از جمله تحریک حق طلبی، کرامت پروری و اقدام عملی در فرزندان را از دیدگاه ایشان تبیین کند.

این تحقیقات به طور جامع و مفصل به اخلاق اجتماعی حضرت زهرا (سلام الله علیها) پرداخته‌اند اما در این مقاله نویسنده در صدد معرفی مستندات قرآنی اخلاق اجتماعی حضرت زهرا (سلام الله علیها) می‌باشد.

الف - مفهوم شناسی

۱- اخلاق: جمع خلق؛ خوی‌ها، طبیعت باطنی، سرشت درونی.^۱

۲- اخلاق اجتماعی: اخلاق اجتماعی ترکیبی از دو واژه اخلاق و اجتماع است که هر کدام به طور جداگانه معنایی دارند، اخلاق از ریشه «خ ل ق» است که با ضمه برای سرشت، سیرت و اوصاف باطنی انسان به کار می‌رود.^۲

اجتماع در لغت به معنی گرد آمدن، تجمع، گروه فراهم آمده، دسته‌ای که برای هدفی مشترک دور هم جمع می‌شوند.^۳ اجتماعی از انتساب واژه اجتماع به یاء نسبت می‌باشد به معنای منسوب به اجتماع، اجتماع مصدر باب افتعال از ریشه جمع می‌باشد.^۴

در لغت به معنای فراهم آمدن، گرد آمدن، نزدیک و در کنار هم قرار گرفتن اشیاء است.^۵ در اصطلاح عبارت است از جمع شدن چند چیز با هم^۶ زندگی انسان‌ها در کنار هم.^۷

اخلاق اجتماعی که به طور خاص مد نظر این پژوهش است عبارت است از: مجموع ارزش‌ها و هنجارهای غیر الزامی حاکم و رایج بر نظام‌های رفتاری جمع و جماعت و جامعه، اخلاق خانواده، اخلاق آموزش و تعلیم و تربیت، اخلاق سیاست و قدرت، اخلاق کار و معیشت، اخلاق مرافعه و جنگ و صلح در زمره شاخصه‌های مهم اخلاق اجتماعی قرار می‌گیرند.^۸

محور اصلی اخلاق اجتماعی، ارتباط انسان با دیگران است و در پرتو نشست و برخاست با دیگران زندگی اجتماعی شکل می‌گیرد، مثل وفای به عهد، احترام، توهین، عفت، صبر، راستگویی

^۱ معین، لغت نامه، ج ۱، ص ۱۷۴.

^۲ ابن منظور، ج ۴، ص ۱۹۴.

^۳ معین، لغت نامه، ج ۱، ص ۱۴۶.

^۴ راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن،

^۵ دهخدا، لغت نامه، ج ۱، ص ۸۷۹.

^۶ هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت، ج ۱، ص ۲۴۰.

^۷ حسینی دشتی، معارف و المعارف دایره المعارف اسلامی، ص ۴۲۳.

^۸ کمالی، اسرار و رموز اخلاق اجتماعی، ص ۳۶.

که محور اصلی آنها را روابط اجتماعی تشکیل می‌دهد.^۱

۳- مستندات: ج مستند، چیزی که بدان استناد کنند، سند، دلیل.^۲

ب - اهمیت اخلاق اجتماعی از دیدگاه اسلام

بحث انسان و اجتماع و ارتباط این دو از زمان‌های گذشته مورد توجه دانشمندان و به ویژه فلاسفه بوده است. نظر غالب در این باره فطری و طبیعی بودن زندگی اجتماعی انسان است که افلاطون و ارسطو نیز موافق این نظر هستند. افلاطون می‌گوید: هر انسانی بخاطر نیازمندی‌ها و منافع خود ناچار است که اجتماعی باشد.^۳ ارسطو نیز بیان می‌کند که: انسان حیوانی اجتماعی است.^۴

حضرت علی (علیه السلام) نیز تأکید فراوانی در رفع نیازمندی افراد جامعه توسط یکدیگر داشتند همانگونه که فرمودند: اگر کسی از شما از خویشاوندان خود خلل و کمبودی مشاهده کند مبدا از رفع آن سرباز زند چون اگر نبخشد مالش افزون نمی‌شود، آن کسی که دست دهنده خود را از بستگانش باز دارد تنها یک دست را از آنها گرفته اما دست‌های فراوانی را از خود دور کرده است.^۵

شماری از علما و دانشمندان اسلامی از جمله: علامه طباطبایی، فارابی، ابو علی سینا و ... نیز همین نیازمندی را دلیل اجتماعی بودن انسان‌ها بر شمرده‌اند. انسان فطرتاً حقیقت خواه و خدا گراست و نیاز به فراگیری تمام آموزه‌های الهی برای پاسخ گویی به این فطرت دارد و با توجه به این نیاز به علم اخلاق و مباحث اخلاقی روشن می‌شود.

اخلاق در روابط اجتماعی تأثیر بسزایی دارد؛ زیرا هر چه افراد جامعه با اهمیت اخلاق در محیط اجتماع بیشتر آشنا شوند می‌توانند مسیر رشد و تعالی خود و دیگران را هموارتر سازند.

^۱ مصباح یزدی، ص ۲۴۳.

^۲ معین، لغت نامه، ج ۳، ص ۴۱۰۱.

^۳ افلاطون، ص ۱۱۴.

^۴ ارسطو، ص ۵ و ۲۴۲.

^۵ نهج البلاغه، خطبه ۲۳.

السلام) برخاستند.^۱

حضرت زهرا (سلام الله علیها) در پرورش فرزندان خود طوری رفتار می‌کرد که همه را از عدالت پروری خود راضی می‌ساخت و با عواطف محبت آمیز مادری تک تک آنها را به عدالت تشویق می‌کرد و این کار ایشان باعث می‌شد که فرزندان ضمن کمال‌یابی و کمال‌جویی، نسبت به یکدیگر خیلی مهربان و دلسوز باشند و در برخورد و رفتار خانوادگی احترام یکدیگر را حفظ کنند.^۲

خدای متعال می‌فرماید: «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ»^۳؛ ای اهل ایمان، برای خدا پایدار و استوار بوده و به عدالت و راستی و درستی گواه باشید و البته شما را نباید عداوت گروهی بر آن دارد که از راه عدل بیرون روید، عدالت کنید که به تقوا نزدیک‌تر (از هر عمل) است، و از خدا بترسید، که البته خدا به هر چه می‌کنید آگاه است.

برخی از مردم در مقام سخن یا ادای شهادت، چنانچه منافع خود یا نزدیکان خود را در معرض خطر ببینند به سادگی حاضر نیستند حقیقت را بگویند اما حضرت زهرا (سلام الله علیها) این گونه نبودند.^۴

از این رو خدای متعال می‌فرماید: «وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»^۵؛ هرگاه سخنی گوئید به عدالت گرایید هر چند درباره خویشاوندان باشد، و به عهد خود وفا کنید، این است سفارش خدا به شما، باشد که متذکر و هوشمند شوید.

از مظاهر عدالت و یکدلی در سیره حضرت زهرا (سلام الله علیها) قبول زحمت در محیط خانواده و انجام وظایف به فرا خور حال است. این امر حاوی نکات ارزشمندی در روابط بین زوجین

^۱ خالقی، نگاهی به زندگانی فضائل و کلام حضرت فاطمه، ص ۲۱۶.

^۲ زهره منش، ریحانه النبی، ص ۲۹۱.

^۳ مائده: ۸.

^۴ اسحاقی، سبک زندگی فاطمی، ج ۲، ص ۱۱۵.

^۵ انعام: ۱۵۲.

و مسئولیت پذیری منصفانه آنان برای دستیابی به اهداف مشترک است.^۱

به باور جامعه شناسان ضروری ترین عامل در استواری هر کانون اساسی تقسیم کار است، تمدن انسانی از احساس نیاز به تقسیم کار شروع می شود، جامعه ای را می توان متمدن نامید که هر یک از افراد آن عهده دار وظیفه ای ویژه باشند، به گونه ای که در نهایت بازده و ثمره ی همه کارها بین همه افراد آن جامعه به عدالت و انصاف توزیع می گردد، اولین تقسیم کار در کوچک ترین واحد اجتماعی یعنی خانواده صورت می پذیرد، چگونگی تقسیم وظایف میان مرد و زن در عرصه کوچک خانواده زیر بنای تقسیم بندی های دیگر در پهنه وسیع جامعه می گردد، تقسیم کار در خانه حضرت زهرا (سلام الله علیها) در نوع خود روایت گر یک زندگی موفق و عادلانه است که این طرح پیشنهادی رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) بود که تدبیر کارهای منزل بر عهده ی حضرت فاطمه (سلام الله علیها) و تدبیر امور بیرون از منزل بر عهده ی حضرت علی (علیه السلام) باشد و این یک تقسیم کار عادلانه در سایه ایثار و صمیمیت است، حضرت زهرا (سلام الله علیها) حتی با کمک کار خانه خود نیز تقسیم کار عادلانه داشت که این نشان دهنده بزرگواری و یکتایی او در رسیدن به قله های عرفان و اخلاق عملی و اجتماعی است.^۲

حضرت زهرا (سلام الله علیها) فرمودند: «أَوْصَانِي رَسُولُ اللَّهِ ص أَنْ تَكُونَ الْخِدْمَةَ لَهَا يَوْمًا فَكَانَ أَمْسَ يَوْمَ خِدْمَتِهَا^۳» رسول خدا به من سفارش کرد که کارهای خانه را با فضا تقسیم کنم، یک روز او کار کند و روز دیگر من، دیروز نوبت او بود و امروز نوبت من است.

۱

^۲ اسحاقی، سبک زندگی فاطمی، ج ۲، ص ۱۲۳.

^۳ مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۲۸.

نتیجه‌گیری

این پژوهش به معرفی ویژگی‌های اخلاق اجتماعی حضرت زهرا (سلام الله علیها) همراه با مستندات از قرآن و روایات پرداخته است. حضرت زهرا (سلام الله علیها) دارای فضائل اخلاقی فراوانی بودند، که این فضائل هنگام ارتباط با دیگر افراد بیشتر نمود پیدا می‌کرد. علی رغم اینکه ایشان دختر رسول گرامی اسلام بودند و از مقام و شخصیت والایی برخوردار بودند، اما هیچ گاه و در هیچ شرایطی به خود مغرور نشدند و همواره متواضع و فروتن بودند، سختی‌ها و مشکلات بسیاری را در راه دین و در مقابله با دشمنان متحمل شدند اما با این وجود مانند حضرت زینب (سلام الله علیها) که در واقعه کربلا پس از آن همه مصیبت فرمودند: «ما رأیتُ الا جمیلاً» همیشه صبور بودند و سعه صدر داشتند.

همچنین علی رغم مشغله و کار زیاد به امور یتیمان و همسایگان و دیگر مردم، رسیدگی می‌کردند و آنها را بر خود مقدم می‌داشتند، حتی در دعاهايشان نیز ابتدا دیگران را یاد می‌کردند، ایشان مصداق بارز یک انسان مردم دار و کامل است که الگوی کاملی برای مردم در همه دوران‌ها است، در سیره حضرت زهرا (سلام الله علیها) انفاق از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود و ایشان حتی در لحظه‌های حساس زندگی خود نیز از دوست داشتنی‌ترین اموال خود در راه خدا می‌گذشت. آن گونه که لباس عروسی خود را به سائل داد و خود لباسی کهنه به تن کرد، در مبارزه با انحراف‌ها و بدعت‌ها و دفاع از ارزش‌ها و ماندگاری اسلام حضرت زهرا (سلام الله علیها) فدای رسالت و ولایت شد و در همین راه به شهادت رسیدند.

بنابراین فاطمه زهرا (سلام الله علیها) شخصیت ممتازی است که در تمام میدان‌ها از جمله اخلاق اجتماعی جزو پیشتازان، بلکه در صدر زنان عالمخلقت بوده است.

فهرست منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
۱. ابن منظور، ۱۴۰۸.
 ۲. ارسطو، ۱۳۸۱.
 ۳. اسحاقی، حسن، دررالکلام فاطمی زیباترین سبک زندگی در پرنو روایات ریحانه النبی (سلام الله علیها)، قم، هاجر، ۱۳۹۵.
 ۴. اسحاقی، حسن، سبک زندگی فاطمی دیگر زیستی و دنیاگرایی، قم، هاجر، ۱۳۹۴.
 ۵. اسماعیلی یزدی، عباس، مام فضیلت‌ها زندگانی فضائل شهادت زهرا (سلام الله علیها)، قم، ۱۳۸۵.
 ۶. افلاطون، ۱۳۸۸.
 ۷. انصاریان، حسین، زیبایی‌های اخلاق.
 ۸. باقری دستجردی، افسانه، حضرت فاطمه سیما و سلوک قرآنی، هاجر، ۱۳۹۴.
 ۹. جمعی از نویسندگان مجله مبلغان (اکبر امید علیزاده)، حضرت زهرا (سلام الله علیها)، چاپ اول، قم، ۱۳۹۰.
 ۱۰. حسینی دشتی، مصطفی، معارف و المعارف دایره المعارف اسلامی، تهران، ۱۳۸۵.
 ۱۱. حسینی سیلانی، فاضل، فاطمه زهرا مام پدر، مترجم: منیره زیبایی، ۱۳۹۲.
 ۱۲. حکیمی، الحیات.
 ۱۳. حیدری، محمد علی، فضائل و مناقبت و شهادت حضرت زهرا (سلام الله علیها) در روایات اهل سنت، چاپ اول، سنابل، ۱۳۹۵.
 ۱۴. خالقی، احمد، نگاهی به زندگانی فضائل و کلام حضرت فاطمه، مسیا، ۱۳۹۳.
 ۱۵. دشتی طبرانی، محمد، نهج‌الحیات.
 ۱۶. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، چاپ اول، تهران.
 ۱۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، چاپ اول، لبنان، دارالعلم، ۱۴۱۲ق.

۱۸. زهره منش، غلامرضا، ریحانه النبی.
۱۹. صدوق، من لا یحضره الفقیه.
۲۰. طباطبایی، محمد حسین، المیزان، چاپ ۳۴، قم، انتشارات اسلامی، ۱۳۶۳.
۲۱. طوسی، محمد بن حسن، الأمالی للطوسی.
۲۲. العروسی حویزی، عبد علی بن جمعه، نورالثقلین.
۲۳. عوالی الآلی.
۲۴. فاطمه الزهرا بهجه قلب المصطفی.
۲۵. فرحزاد، حبیب الله، احسان راهی به سوی خوشبختی، قم، عطش، ۱۳۹۵.
۲۶. قزوینی، محمد کاظم، فاطمه الزهرا از ولادت تا شهادت، چاپ اول، فراروی، ۱۳۸۲.
۲۷. کمالی، حسن، اسرار و رموز اخلاق اجتماعی.
۲۸. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار،
۲۹. مصباح یزدی، ۱۳۷۸.
۳۰. مطهری، مرتضی، ۱۳۷۷.
۳۱. معین، محمد، لغت نامه،
۳۲. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، چاپ ۳۸، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵.
۳۳. هاشمی رفسنجانی، اکبر، تفسیر راهنما، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۶.
۳۴. هاشمی، محمود، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت، قم، مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی، ۱۴۲۶.